

AZ UJ HANG KRITIKAI MUNKÁSSÁGA

(Második közlemény)

Az Uj Hang a szellemtörténeti és faji szemléletű irodalomfelfogásról

A faji szemlélet a harmincas évek végén bevonult nálunk az irodalomtörténetbe is. A német szellemiségből érkezett e szemlélet éppúgy, mint a korszak hivatalos tudományos felfogása: a szellemtörténeti módszer. Az Uj Hang nem egy szenvedélyes hangú bírálatot közölt e jelenségről és annak következményeiről. Gábor Andor 1939-ben a széles felháborodást kiváltó vitával foglalkozott, ami Farkas Gyulának: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867—1914 c.* műve körül keletkezett. Mint ismeretes Schöpflin élesen elutasító kritikát írt e műről a Nyugatban,⁹⁴ ahol ugyan beismerte, hogy az asszimiláció problémáját ő vitte be az irodalomtörténeti vizsgálódásba két évvel azelőtt megjelent irodalomtörténetében; mégis Farkas következtetéseinek láttán ráébredt e szemlélet súlyos veszélyeire. „Ha az államhatalom bármiféle meggondolás alapján elkezd különböztetni az alattvalók között, mindig akadnak, akik más meggondolások alapján más rétegeken vagy kategóriákon kívánják ezt a megkülönböztetést megkísérlni” — írja Schöpflin. A Nyugat körén kívül heves támadások érték Farkas kísérletét a legkülönbözőbb oldalakról. K. Havas *„Szép Szóban Rassenbiologische Geisteswissenschaft* című cikkében utasította el azt; Bölöni György és Pap Gábor a *Korunk*-ban leplezték le igazi indítékait. Bölöni a zsidótörvények indoklásának nevezi Farkas könyvét, Bóka László pedig *Az Ország Utja*-ban az Adyt ért rágalmakat utasítja vissza.⁹⁵ Farkas Gyula Schöpflin írására válaszul közölte,⁹⁶ hogy Schöpflin a kiadás előtt elolvasta könyve kéziratát, és azzal egyetértett; tehát nem az ő művét, hanem Schöpflin és a vitázók szemléletét befolyásolta a koráramlat. Schöpflin ingerülten utasította vissza ezt a megnyilatkozást,⁹⁷ s a saját elsőségét e téren nem nagy dicsőségek nevezte. Gábor Andor az egész vita tanulságaként a felelőség kérdését veti fel, és ebben — a vitában szintén részt vett és érintett Szekfű mellett — Schöpflin marasztalja el, s szemére veti, hogy csak akkor szólalt meg, amikor az asszimiláció általa tárgyalt jelensége mögött a sajátmagára is leselkedő veszedelmet észrevette. „Schöpflin . . . szolid tudományosságát kezdte ki előbb a betegség — írja Gábor — ő ment bele az irodalomtörténetbe az asszimiláció ködös fogalmával, amelyből most szellemi utóda kihozza azt, ami igenis benne van: a gyűlölködést, a kirekesztést s egyéb *mai* áruit a közéleti piacnak.” K. Havas Gézárt idézve írja: „Schöpflinnek *előbb* kellett volna a Nyugat köréből nemcsak Adyt, hanem

⁹⁴ SCHÖPFLIN ALADÁR: Asszimiláció és irodalom. Nyugat, 1939. I. k. 279—293. I.

⁹⁵ A vitában részt vett fontosabb írások: BÓKA LÁSZLÓ: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. *Az Ország Utja*. 1939. 109—117. I. — BÖLÖNI GYÖRGY: Az asszimiláció a magyar irodalomban. *Korunk*. 1939. 727—730. I. — PAP GÁBOR: Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. *Korunk*. 1939. 181—183. I. — K. HAVAS GÉZA: Rassenbiologische Geisteswissenschaft. *Szép Szó*. 1939. 66—72. I. — ILLÉS ENDRE: Farkas Gyula könyvéről. *Nyugat*. 1939. I. k. 255—258. I. — A vitába Szekfű is beleavatkozott, I. alább.

⁹⁶ FARKAS GYULA: Asszimiláció és irodalom. *Nyugat*. 1939. I. k. 369—372. I.

⁹⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: Asszimiláció és irodalom. *Nyugat*. I. k. 372—373. I.

Ignóust is, Hatvanyt is, másokat is egész mellel, harcosan vállalnia, akkor nem kellene mai csatáját a harmadik, negyedik védelmi vonalból folytatnia, amely szintén el fog veszni, mert tábornoka már régebben és stratégiaileg feladta pozícióit. Csak éppen nem tudott róla.”⁹⁸

A vitába Szekfű Gyula is beleszólt⁹⁹, (ugyanis Farkas Gyula mint forrására Szekfűre is hivatkozott. Szekfű ez idő tájt már részlegesen revideálta a növekvő fasiszta veszély és a németországi-katolikusellenesség hatására régebbi nézeteit. Már a *Három nemzedék és ami utána következik* c. művében (1934), valamint a bíróság elé állított Féja és Kovács védelmében írt cikkében¹⁰⁰ határozottan kiállt a földreform és a magyar parasztság társadalmi felemelkedése mellett. Aggodalommal figyelte a nagyrészt „asszimilált” elemekből álló középosztály érdektelenségét a magyar szociális kérdések és a nemzeti problémák iránt. Ezért nyitotta meg a *Magyar Szemlét* a harmincas évek közepétől a falukutatók írásai számára, ezért írta nevezetes *Schittenhelm Ede* c. cikkét is,¹⁰¹ amelyben a nagynémet fasiszta politika vonzása folytán Berlin felé orientálódó egykori asszimiláltak törekvéseinek súlyos nemzeti veszélyére figyelmeztetett, Szekfű eme fejlődését a progresszió hívei rokonszenvvel, várakozással fogadták, bár egyesek részéről bizonyos meg nem értést is lehetett tapasztalni, ami kevésbé volt jogos Szekfű minden hibájának bírálata mellett is ebben a történelmi pillanatban.¹⁰² A moszkvai emigráció álláspontja Szekfűvel kapcsolatban az itthoni szellemi élet egyes képviselőivel ellentétben nem volt elutasító, de kétségtelenül erősen kritikus volt. Itt figyelembe kell vennünk, hogy az *Uj Hang* megjelenése éppen Szekfű határozottabb balrafordulása előtt szünt meg. Az asszimiláció — diszsimiláció vitában Szekfűt ért élehangú Gábor Andor-bírálatnak az elmondottakon kívül egyéb előzményei is voltak. Gábor gúnyos hangon írt a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar* c. kötetről, ezt a problémát a világ legfőbb tudományos kérdésének nevezte.¹⁰³ Idehaza Illyés mutatott rá találóan a probléma lényegére. „Hogy mi a magyar, arra az izgatottan keresett válasz az, hogy szegény . . . A háború utáni években a középosztályra a nép sorsához viszonyítva arany napok jártak; akkor nem volt kérdés neki a magyarság, a nép ügye. Most lett az, hogy az egységet, melyben kivételes és érdemtelen helyzetet élvezett, veszély fenyegeti.”¹⁰⁴ Gábor kritikájában elismerte, hogy Szekfűék szándéka a német és nyilas törekvések ellenében igyekezett a magyarság magáról alkotott tudatát erősíteni, de ezt a módszert gyengének és erőtlennek minősítette. Még elítélőbb sorokat olvashatunk az *Uj Hang* hasábjain a Hubay-Vágó-féle törvényjavaslat körül kitört parlamenti botrány alkalmából.¹⁰⁵ Hubayék a magyar nemzet törzskönyvezett népcsoportokra osztását javasolták, s javaslatukban Szekfűnek az asszimilációról írott soraira, Szekfű történeti munkáira hivatkoztak. Szekfű cáfolta, hogy azt joggal tették volna, mert az ő Széchenyi és Kossuth nemzetiségi politikájáról mondott szavaiból, az asszimilációt 1914 előtt elítélő írasaiból e nemzeti öngyilkosságra vezető elképzelések

⁹⁸ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Új magyar betegség: asszimiláció. UH. 1939. 7. sz. 75—78. l.

⁹⁹ SZEKFI GYULA: Még egyszer az asszimilációról. Nyugat. 1939. II. k. 1—3. l. SZEKFI GYULA: Időszerű történeti munkák. Magyar Szemle. 1939. márc. 222—230. l.

¹⁰⁰ SZEKFI GYULA: Magam és mások ügyében. Korunk Szava. 1937. 708—712. l.

¹⁰¹ SZEKFI GYULA: Schittenhelm Ede. Magyar Szemle. 1937. II. k. 223—231. l.

¹⁰² Lásd a hazai sajtóból: FEJTŐ FERENC: Fajkérdés és szocializmus. Szocializmus. 1937. 302—313. l. — FÖLJEGYZÉSEK. Szekfű kiállása. Szocializmus. 1938. 51—52. l. — HATVANY LAJOS: Ady, Tisza, Szekfű vagy a megtévesztés tudománya. Szocializmus. 1938. 15—23. l. — Utóbbi vonatkozásban l. főleg NÉMETH LÁSZLÓ: Szekfű Gyula: Mi a magyar? Magyar Élet. 1940. febr.—jún. folytatásokban.

¹⁰³ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Magyaroknak lenni sors. UH. 1940. 2. sz. 49—52. l.

¹⁰⁴ ILLYÉS GYULA: Naplójegyzetek. Nyugat. 1940. 79—84. l.

¹⁰⁵ Hubay és Vágó nyilas képviselők 1940 júliusában olyan törvényjavaslatot terjesztettek a parlament elé, mely a törzskönyvezett népcsoportoknak úgyszólván teljes önállóságot adott volna az országban. A javaslatot követő vita azzal zárult, hogy a két képviselőt a miniszterelnök összeférhetetlenségi indítványára megfosztották mandátumuktól.

nem következhetnek.¹⁰⁶ Az *Uj Hang* 1940 augusztusi számában Névtelen Ákos aláírással megjelent cikk azonban elégtelennek minősíti Szekfű magyarázatát. „Mindez teljesen hiábavaló mosakodás és szerencsenmosdatás — írja a szerző. — Bármilyen szomorú, mégis úgy van, hogy Szekfű igenis felelős . . . Mert szellemi úttörője nekik, aki a maga szellemtudományi iskolájával több mint egy évtized óta dolgozik azon, hogy a tudományt és a tudományos gondolkodást, tehát a szellemet Magyarországon tönkretegyje. Munkája nem volt hiábavaló. S hogy az ellenforradalom milyen fázisokat fut be, az az ellenforradalom dolga, s nem az ellenforradalom gyakorlati és elméleti megalapozóié. Aki egyszer elkezdett válogatni a magyarban, annak el kell tűrnie, hogy a másik tovább válogat . . . Szekfű talán most majd elkezd meg látni, milyen kevésbé tudomány az, mind azzal a sok megfoghatatlansággal, amit felvonultat, s amit a *másiknak* joga van másképp látni, vélni, magyarázni, mert az *egyik* is csak vélte, magyarázta.”¹⁰⁷

Szekfű, hogy pontot tegyen az asszimiláció-disszimiláció kérdésében végtelenné gyűrűző vitára, 1940 karácsonyán vezércikket írt a *Magyar Nemzetbe*.¹⁰⁸ E cikkben, amelyet többen is üdvözöltek a magyarországi nemzetiségiek részéről, főleg Erdélyből, Szekfű leszögezte, hogy sohasem gondolt arra, hogy szélesebb körben híveket szerez elgondolásainak, s a nézeteitől eltérő írásokat, mint cédulákat legfeljebb eltette, vagy eldobta. (E sorait a szélsőjobboldalnak címezte.) Gábor Andor válaszcikkének bevezetőjében alaptalannak tartja Szekfű elképzelését, hogy kevés tanítványa volt, és nem volt hatása tanításainak. Nagyonis volt hatása Szekfű tanainak — írja Gábor — hiszen a szellemtörténeti módszer egyszerűen eltüntette az összefüggéseket a magyar történetből. „Szekfű bevallja . . . hogy a mai kaosz beszüntette a vitatkozás lehetőségét. S hogy kik voltak a mai kaosz előkészítői, arról ne beszéljünk. Maradjunk a melankóliánál, mint az egyetlen tudományosan lehetséges magatartásnál. S miután Szekfűék két évtizeden át táncoltak minden lakodalmon, amely ilyen vagy olyan formában a nép ellen rendeződött: most egyszerre felsajdul a szívük a demokráciáért, mert az ő művüknek folytatói vannak; . . . S megtörténhetik, hogy a cédulák, amiket Szekfű elégikusan félretesz, egyáltalán semmit se érnek, mert azok a vademberek, akiknek az útját — bár nem akarta — Szekfű is segített előkészíteni, a cédulákat kiszórják az ablakon. És a gyűjtögetőjüket utána hajítják. S még ezért is sok-sok százalék felelősség Szekfűeket fogja terhelni.”¹⁰⁹ — fejezi be Gábor a cikket.

Nem értett egyet természetesen az *Uj Hang* Szekfű történelemfelfogásával sem. Mint utaltunk rá, Gábor többször megbíráta Szekfű szellemtörténeti koncepcióját. Lándor Béla pedig átfogó cikkben vázolta fel, és utasította el Szekfű elképzeléseit a magyarság és a keresztény-germán kultúrközösség kapcsolatáról, a Habsburg-orientációról és az ellenreformációs barokk kultuszáról.¹¹⁰ A Széchenyi kultuszban és a liberalizmus, mint a forradalmakat előkészítő áramlat bírálatában pedig a forradalomellenes szándékot vetették el. A Szekfű és a Farkas-féle elméletre reagáló Németh László eszmerendszerét pedig a forradalomellenesség történetileg távolabbra és mélyebbre vetítésének, s a faji szemlélet megreformált változatának fogták fel.¹¹¹ S tekintettel arra, hogy Németh László a *Magyar radikalizmus*¹¹² c. cikkében

¹⁰⁶ SZEKFŰ GYULA: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat. Magyar Szemle. 1940. júl. — (Részletei megjelentek a Magyar Nemzet. 1940. jún. 29. sz.-ban.)

¹⁰⁷ Névtelen Ákos: Felelősség. (Szekfű Gyula emlékkönyvébe.) UH. 1940. 7/8. sz. 31—32. l.

¹⁰⁸ SZEKFŰ GYULA: Nehéz a zavart eloszlatni. Magyar Nemzet. 1940. dec. 25. l.

¹⁰⁹ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Nehéz a zavart eloszlatni. UH. 1940. 11. sz. 70—79. l.

¹¹⁰ LÁNDOR BÉLA: Bugaci történetfilozófia és nemzeti jövő. UH. 1940. 11. sz. 70—79. l.

¹¹¹ [GÁBOR ANDOR]: Hígmagyar-mélymagyar. UH. 1939. 10. sz. 126. l. — LUKÁCS GYÖRGY: Prológ vagy epilóg. UH. 1941. 2. sz. 13—30. l. — LUKÁCS GYÖRGY: Újra és újra: mi a magyar? UH. 1940. 7/8. sz. 6—16. l. — E kritikák főleg Németh László 1939-ben megjelent Kisebbségben c. művével vitatkoznak. A vonatkozó fontosabb hazai vitaanyaghoz l.: FEJTŐ FERENC: Urbanizmus és parlágiság. Szép Szó. 1939. 14—16. l. — GÁSPÁR ZOLTÁN:

csak a Szekfői Habsburg-koncepció ellen fordította kritikája élet, attól tartott az *Uj Hang* (s nem egy hazai kritika is), hogy a felvilágosodás és a forradalmak korának „idegen” eszméit elutasító, ezek hordozóit hígmagyarrá oldó szemlélet, a magyarság soraiban az időtájt már veszedelmesen dinarikus mozgalmaknak szolgáltathat eszmei segítséget.

Az *Uj Hang* a szellemi honvédelemről

Az *Uj Hang* kritikusai, amikor elismeréssel írtak a Márciusi Front programjáról, egyben elítélték az utolsó programpontra foglalt és a pánszlávellenes küzdelemről szóló szavakat. Ez a pánszlávellenség nemcsak egyes népiesek elképzelése volt, hanem általában jellemezte azokat a magyar értelmiségi, polgári köröket is, akik a „két pogány közt egy hazáért” ideológia alapján egyformán félték a német fasizmus térhódításától és a kommunista eszmék befolyásától. E gondolat ideológusai azért használták fel ezt az 1917 óta nem létező mumust, hogy a nacionalizmus mérgével beoltott közvéleményt elijesszék a Szovjetunió és a szocialista eszmék társadalomátformáló hatásától. A szocializmustól, avagy egyszerűen a magyar társadalmi rend demokratikus átalakulásától való félelem természetesen teljesen illuzórikussá tette azokat a gyenge kísérleteket, amelyeket egyes publicisták a fasiszta térhódítás ellensúlyozására javasoltak. Bár a polgári rétegek orientációja az angolszász demokráciák felé irányult, a népieseknek pedig egy önállóan remélt keletközépeurópai birodalom lebegett a szemük előtt; abban megegyeztek, hogy a szocializmustól való félelem miatt elmulasztották kidolgozni a fasizmus elleni valóságos honvédelem módszerét. A magyar sajtóban főleg 1938-ban és 1939-ben e kérdéssről folyt eszmeifuttatásokat Révai József elemezte két nagy tanulmányában.¹¹³ A Révai által bírált Pethő Sándor és Szabó Zoltán, akik a *Magyar Nemzet* hasábjain a szellemi és szociális honvédelemről folytatott eszmecsereben közös engedmények árán egy nevezőre jutottak, 1938-ban még meglehetősen szembenálltak egymással. A *Korunk Szava* 1938 szeptemberében közölte az aug. 25-én először megjelenő *Magyar Nemzet* vezércikkét, Pethő Sándor tollából. Pethő ott még így nyilatkozott: „Amikor elutasítjuk a Dózsa György forradalmát, amely a vörös kakast házi baromfi gyanánt akarja behurcolni a magyar falvakba, éppúgy elvetjük a micisapkás herosztráteszek őrjöngését is, amely a forradalom pszichotikus izzását akarja állandósítani a maradék hazában, visszaélve a társadalom egy részének idegrendüléssel vagy idegbénulásával, hogy miként 1919 márciusában, újból reánk zúdítsa a szociális forradalom lavináját.”¹¹⁴

Szabó Zoltán akkor ugyanabban a számban még így válaszolt Pethőnek: „A magyar társadalom megszilárdításának útja a parasztság és munkásság nagyobb szerephez juttatása szemben a felsőbb rétegekkel . . . különösen a nagybirtokrendszer teljes felszámolása, lehetőleg rázkódtatás nélkül, de könyörtelenül.”¹¹⁵ Egy évvel később Szabó Zoltán már megkezdte a visszavonulást a szellemi honvédelem régióiba. A *Kelet Népe*-be írt egyik cikkében már így látta a tennivalókat: „A teendő tehát: megőrizni, kimélyíteni és elterjeszteni a szellem igaz és mély magyar-

Ki a magyar most? Szép Szó. 1939. 274—281. l. — K. HAVAS GÉZA: Asszimiláció és disszimiláció. Szép Szó. 1939. 330—333. l. — Szekfű GYULA: Lírai történelemszemlélet. Magyar Szemle. 1939. II. k. 297—306. l. — KATONA JENŐ: Megítélt halhatatlanok és halandók. Magyar Nemzet. 1939. júl. 30. 13—14. l. — SZABÓ IMRE: Kisebbségben. Korunk. 1939. 805—809. l. — Németh László később „Fantómok ellen” c. írásában reflektált e bírálatokra, l. Magyar Csillag. 1942. I. 257—262. l.).

¹¹² NÉMETH LÁSZLÓ: Magyar radikalizmus. Kelet Népe. 1940. dec. 1. 1—4. l.

¹¹³ RÉVAI JÓZSEF: Pánszlávizmus és szellemi honvédelem (1940. febr.) L. RÉVAI J.: Marxizmus és magyarság. Bp. 1946. Szikra ny. 157—173. l. — RÉVAI J.: Birodalom és hivatástudat. UH. 1940. 4. sz. 5—14. l.

¹¹⁴ PETHŐ SÁNDOR: A magyar társadalomhoz. Korunk Szava. 1938. szept. 1. 481—483. l.

¹¹⁵ SZABÓ ZOLTÁN: Levél Pethő Sándorhoz. Korunk Szava. 1938. szept. 1.

ságát és megőrizni s aztán szabaddá tenni a parasztságot. Iskolának ajánlom . . . az írókat . . . Zrínyitől Illyés Gyuláig . . .”¹¹⁶ Ezt a gondolatot fejtegeti Szabó Zoltán a *Magyar Nemzetben* 1939 júniusától decemberig folytatásban közölt *Szellemi Honvédelem* c. rovatában; nevezetesen, hogy a magyar nemzeti függetlenség előbbrevaló, mint a szociális érdekek kielégítése; s a haza megmentésének egyetlen útja a lelkek megnevesítése az ősi magyar kultúra segítségével. Amikor kitör e háború, Pethő is beleszól a szellemi honvédelem dolgaiba, s most ő az, aki *szociális* honvédelmet ajánl, hogy „életünk sajátos magyar tartalmát és formáját a vertikális (I) hatások ellen is megvédelmezzük.”¹¹⁷ E téren odáig megy, hogy a lap 1940 jan. 6. sz.-ban kijelenti: „A magyar állam csak akkor állhat szilárdan, ha a magyarság hatalmi gondolatát és missziós tudatát a szegények kenyerévé tesszük.” Így fonódik össze Pethőnél a nyugati orientációjú valamennyire kiszélesített bázisú polgári rendszer vágya a birodalmi gondolattal. E téren a népies jobbszárny is megegyezik velük, csupán a hatalom orientációja a magyarság maga lesz. Féja így ír erről: „A magyarságra a megújuló Európában s elsősorban itt Kelet-Középeurópában mérhetetlenül fontos hivatás vár. Államszervező képességeink, gazdag történelmi hagyományaink, népünk nagyszerű szellemi és erkölcsi színvonala minden eddiginél fontosabb szerepet biztosíthat számunkra.”¹¹⁸ Mint ismeretes a birodalmi gondolat megerősítéséhez annak idején Peyer is hozzájárult, akinek ösztönzésére tette meg a sajtóban kormányhű hazafiúi nyilatkozatát a Szakszervezeti Tanács. Révai midőn megcáfolja a pánszláv veszélyről — az osztályuralom elfedése szándékával - terjesztett legendát, rámutat egyben e védekezőhódító tervezetek teljesen illuzórikus voltára. Révai igazsága mellett figyelmeztethette nemsokkal később az ábrándokat kergetőket az a panaszkodás is, ami Oláh György tollából fakadt az *Egyedül Vagyunk* lapjain. Oláh arra kérte ott a berlini „teoretikusokat”, hogy „ne sorozzanak bennünket . . . folyton gépiesen a Südostraum-ba, mert ez nem szolgálja az igazi magyar hivatástudat erősödését . . .”

Hitler ez időben már a délkelet-európai népek leigázására tört, nálunk pedig egyes rétegek szóvivői — mit sem akarván tudni a veszélyről; a magyarság birodalmi vágyáról álmodoztak; s figyelmen kívül hagyták a Szovjetunió baráti, segítő szándékát.

Ilyen körülmények közt különösen érthető az a keserűség, amivel az *Uj Hang* hasábjain méltatták azokat az eseményeket, amik a Szovjetunió által 1941-ben visszaadott 48-as honvédszászlók körül történtek. Volt aki idehaza helyesen értelmezte a Szovjetunióknak ezt a gesztusát. A *Szabad Szóban* Kovács Imre így ír: „Nagy szimbólum ez a zászlóátadás, mert azt jelenti, hogy Szovjetország nem követi a cári Oroszország példáját és nem lesz hajlandó, ha esetleg a helyzet úgy hozná, a magyar szabadságtörekvések ellen törni. Nem siet semmiféle zsarnokság és önkényuralom segítségére: tiszteletben tartja a magyar érdekeket és elismeri a magyar törekvéseket.”¹¹⁹ Féja ezzel szemben: „az emberi kiengesztelődés gondolatát” látta a zászlókban, „a régi ellentétek elsimíthatók, a régi sebek begyógyíthatók”-írja.¹²⁰ E gondolatot utasítja vissza Révai¹²¹ megállapítván, hogy a cárizmus előtti kalapemelés nem viszonzhatja a szovjet tiszteletét a 48-as eszmék iránt. Gergely Sándor pedig azt az ízetlen ötletet pellengérezte ki, hogy épp ez idő tájt tűzték Pesten műsorra Herczeg Ferenc *Híd*-jét, „amely arról szól, ha nincs az az izgága Kossuth, Széchenyi hova vezethette volna az országot.” „A zászlók hazakerkezése napján újra bemutatott Híd azt példázza, hogy az ötvenhat szabadságlobogó a Hadtörténelmi Múzeum sötét zugaiba való, — írja Gergely, — nehogy megmetyeljezzék málló foszlányaikkal a tavaszi szellőt . . . A tavaszi szellő szárnyaira az 1848—49-i szabadságharc

¹¹⁶ SZABÓ ZOLTÁN: Magyarság és középosztály. Kelet Népe. 1939. 205—210. 1.

¹¹⁷ PETHŐ SÁNDOR: Szociális honvédelem. Magyar Nemzet. 1939. okt. 1. 1. 1.

¹¹⁸ FÉJA GÉZA: „Magnum áldomás.” Magyarország. 1940. jún. 19. 5. 1.

¹¹⁹ KOVÁCS IMRE: Hazatértek Szovjetországból a negyvennyolcas zászlók. Szabad Szó 1941. márc. 30. 1. 1.

¹²⁰ FÉJA GÉZA: A visszahozott zászlók. Magyarország. 1941. j. n. 11. esti sz. 3.

¹²¹ L. a 93. sz. jegyzetet.

eszméit bemocskoló császári tollnok gondolatait bocsátják: a *Híd*-at. Egy olyan hidat, melyen át hadd jöjjenek Európa zsandárai a dolgozó magyar nép nyakára, nehogy egy új Kossuth, új Petőfi, új halálfejes légiók és új nemzetövezredek megint kikiáltásuk a „nagy szabadságot”.¹²²

A forradalmi eszméket léleknesesítő reformgondolatokká oldó szellemi honvédelem problematikájához tartozott az a vita is, amit Gergely Sándor Fėja Dózsa György-ével és Révai József Katona Jenővel folytatott. Gergely megállapítja, hogy Fėja Dózsa-felfogása egy évek óta szervezett általános áramlat része, s alapkoncepciója az, hogy figyelmeztesse a hatalmon levőket: a nép mindenkor kész a kiegyezésre, s ha urai engedményekkel lecsillapították, kész vállalni a társadalmi rendben betöltött alárendelt szerepét.¹²³ Fėja könyve végén felvetette a kérdést: Dózsa vagy Zápolya? S e kérdésre így felelt: „Egyik sem . . . Dózsa György sorsa nem lehet program s mítosz, hanem tanulság . . . A népi fölszabadulás útja nem eredendően forradalmi út . . . A magyar nép története arról győz meg bennünket, hogy a nép társadalmi megegyezésre és együttműködésre törő hajlama ősi örökség. A késő utókor fia nem kívánhat mást, minthogy ezt a hajlamot tegyük életünk tengelyévé.”¹²⁴ Katona Jenő a *Magyar Nemzet* hasábjain fejtette ki, hogy „nézetünk szerint a végeredmény, a forradalom éppen olyan felelős Mohácsért, mint az a merev, mozdíthatatlan konok álkonzervativizmus . . .”¹²⁵ Kétségbe vonta, hogy Dózsa György-e az a heros eponyos, akit elsőnek kell megidézni a magyar ifjúság és nép elé. Katona úgy találta, hogy Fėja útban van afelé, hogy e felfogást ne vallja magáénak, „s így majd az ő hőse is elsősorban . . . Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi és Kossuth lesznek.” Katona írására, mely pontosan beillett a „szellemi honvédelem” koncepciójába, Révai József válaszolt *Nagyatádi vagy Dózsa?* c. cikkében.¹²⁶ Révai megállapította, hogy Katona szembeállítja a nemzeti mozgalmakat, amelyek széles nemzeti egységet hoztak létre időnként, az osztálymozgalmakkal. „Ennek a szembeállításnak az az értelme — írja Révai — hogy eszményesítse a nemzeti egységet és elretentsen az osztályharcoktól.” Kifejtette a továbbiakban, hogy a külső ellenség elleni nemzeti egység nem lehet erő, ha az alsó osztályok alapvető törekvéseikről és a nemzeti egységben betöltendő vezetőszeropükrről lemondanak.” Igaz, az idegen hódító elleni igazságos nemzeti harc szükségletei járhatnak azzal, — írja Révai — hogy a dolgozó osztályok a belső átalakulás közvetlen forradalmi kivívásáról, programjuk megvalósításáról ideiglenesen lemondanak, de nem mondanak le a vezetőszerop kivívásáról magában a nemzeti egységfrontban.” Révainak a párt politikáját kifejező szavai érvényesültek később a háború alatti években, amikor a kommunisták az ország eljövendő szocialista átalakulásának célkitűzése szemelöttartása mellett szervezték a demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenség megvédéséért nemzeti egységfrontba, népfrontba a hazai haladó erőket.¹²⁷

Az Új Hang az apolitikus irodalomszemléteiről

Az emigráció kritikusai a kor döntő kérdései elől kitérő megnyilatkozásokat nemcsak a sajtóvitákban kísérték figyelemmel, hanem az irodalomkritikában és a korabeli irodalomban is. Már említettük, hogy többször bírálat tárgyává tették a népies mozgalmon belül a szellemi mozgalomra irányuló törekvéseket, mert ezekben egyben a nép ügyétől való eltávolodást is felfedezhették. Ugyanebből az aspektusból értékelték a mindennapok problémáinak és a költészet összefüggéseinek az egyes íróknál megfigyelhető értékelését. Gábor Andor egyenesen azért

¹²² gs [GERGELY SÁNDOR]: Ötvenhat zászló. UH. 1941. 6. sz. 85—87. 1.

¹²³ GERGELY SÁNDOR: Új Dózsa-portré. UH. 1940. 9. sz. 23—25. 1.

¹²⁴ FÉJA GÉZA: Dózsa György. Mefhosz kiadó. Bp. 1939. 241—242. 1.

¹²⁵ KATONA JENŐ: Dózsa György unokája. Magyar Nemzet. 1939. aug. 2.

¹²⁶ VÖRÖS SÁNDOR [RÉVAI J.]: Nagyatádi vagy Dózsa? UH. 1939. 10. sz. 3—7. 1.

¹²⁷ Lásd e vonatkozásban KÁLLAI GYULA: A magyar függetlenségi mozgalom. Bp. 1949. Szikra. 3. kiadás.

kifogásolja Schöppflin Aladár egy *Nyugat*-beli cikkét¹²⁸, mert abban a szerző minden értéktelenség összemosisásával azt igyekszik bizonygatni, hogy az írói elefántcsonttorony csak képzelődés. „Olyan költő ti. — mondja Schöppflin — aki nem nemzete közösségébe illeszkedve vagy gyökerelve folytató az alkotást — nincs . . . Elefántcsonttorony nincs . . . mese, babona, képzelődés. Minden költészet egyéniség plusz kor, nemzet, emberiség.” E cikket Schöppflin Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenében írta, aki arról panaszkodott, hogy Ady óta a magyar irodalom kettéhasadt „irodalmi költők és írókra” és „az élettel tulajdonképpen kapcsolatban maradt „népi költőkre.”¹²⁹ Schöppflin azzal bizonygatta az irodalom egységes voltát, hogy kijelentette: „Akár politikailag a költő, akár nem, mértéke nem a politika, hanem a költészet. A költészetet nem lehet más mértékkel mérni, mint önmagával. Népi vagy nem népi költő egyaránt tartozik szépen dalolni.” Például elsorolja Vörösmartyt, Aranyt, akik szerinte soha nem írtak olyan verset, amely a kor aktuális kérdéséhez hozzászólt volna, s mégis nagy költők, Kosztolányi ezzel szemben poeta doctus volt, s mégsem volt közömbös a haza sorsa iránt.

Gábor Andor gúnyoros hangon cáfolja meg ezeket az állításokat, s megrója az egyébként tisztán látó Schöppflint azért a szándéktalan tisztán-nem látásért, amivel összezavarja Arany és Vörösmarty kiállítását a nemzet ügyéért, Kosztolányinak a Pardon rovat írójának magatartásával. „Az amit Schöppflin a »nemzet örök eszményein, dicsőségén, fájdalomán és reményén« érteni óhajt, nem olyan légbemállo általános valami, ahogy Schöppflin fejtűntetné” írja Gábor.¹³⁰ S hogy Gábor Andor a művészi érték mellett milyen nagy súlyt helyezett a költői mű mondanivalójára, eszmeiségére, azt talán legbeszédesebben az *Uj Hang* hasábjain rendszerezett „Költők iskolája” rovatának elemzése bizonyítják. A polgári és népies költészet, vagy a Népszava közzétette versek mellett különösen Kassák Lajos verseiben felfedezhető l'art pour l'art-tendenciákat bírálta hasonlíthatatlan szellemességgel — és késerű indulattal.¹³¹ Kassák *Sötét egék alatt* c. cikkét¹³² elemezve, élesen bírálja a költő kivülállását¹³³, s egyben elégtétellel állapítja meg, hogy Kassák maga is érzi e helyzet fonákságát. „Bevallom, nemcsak az öröm dobogtatta, hanem a félelem is szorongatta szívemet”-írja Kassák, kötete kiadásával kapcsolatban. — „Milyen távol vagy mindentől, ami tombol és vonaglik, vérét hullatja és fájdalmát panaszolja körülöttünk a világban. Valami egészen másról beszélsz, tekinteted átsiklik a reális valóságon s ökleid nem döngetik a bezárt kapukat”. Révai József az *Üzenet* hasábjain megjelent cikkében¹³⁴ vitatkozik Kassák felhívásával¹³⁵, amelyben a „Műhöz” való visszatérés mellett tett hitvallást, s a népieket is ama korszakukért bírálta meg, amikor éppen egészséges és helyes úton jártak. Ugyanebben a cikkében vitázik Révai Veres Péter elképzeléseivel, aki úgy vélt eredményes harcot folytatni a szélsőjobboldali áramlatok ellen, hogy cikkeket, az ellenfél hadállásait romboló szándékkal, elképzeléssel kakukktójásként Oláhék lapjába lopta be. Révai figyelmeztette Verest, hogy az ilyen tojásból igazi kakukktóják kelhet ki, s a népiesek harcának mikéntje nem közömbös a baloldal számára. „Hogy a népi írók hogyan gazdálkodnak a rájuk bízott szellemi és erkölcsi tőkével, nem magánügy. Vitánk és kritikánk célja — írja Révai — hogy lelkiismereti konfliktust idézzünk fel Veres Péterékben; hogy meghasonlásba vigyük és

¹²⁸ SCHÖPFLIN ALADÁR: Irodalmi költők és népi költők. *Nyugat*. 1939. I. k. 203—204. l.

¹²⁹ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Művészet, politika, elefántcsonttorony és nép. *Magyarország*. 1939. febr. 21. 9. l.

¹³⁰ GÁBOR ANDOR: Irányokról és különbségekről. *UH*. 1939. 5. sz. 84—88. l.

¹³¹ L. pl. [GÁBOR ANDOR]: Költők iskolája. Kassák Lajos: *Altató*. *UH*. 1940. 4. sz. 123—126. l.

¹³² A „Sötét egék alatt” c. kötet (Bp. 1940) előszava a *Magyar Nemzet* 1940. ápr. 26. számában is megjelent.

¹³³ [GÁBOR ANDOR]: Ahogy én látom. *Észrevette*. *UH*. 1940. 5/6. sz. 112. l.

¹³⁴ KÖRÖSI IMRE [RÉVAI J.]: A kakukktójás és az elefántcsonttorony. *Üzenet*. 1939. márc. 17—21. l.

¹³⁵ KASSÁK LAJOS: Válasz két író levelére. *Népszava*. 1939. febr. 2. 7. l.

így válaszüöt elé állítva (öket): „*megtartjuk magunknak.*”¹³⁶ Ez a szándék nyilatkozik meg általában mindazokban az *Uj Hang*-beli kritikákban, amelyek a korabeli irodalom egyes képviselőinek műveivel, írásaival foglalkoznak. Természetesen a szövetségesnek való megnyerés szándéka sohasem jelentette a művekben megnyilvánuló eszmei hibák elhallgatását. Tamás Aladár pl. Faludy György: *A pompeji strázsán* c. kötetét elemezve, a lemondás és fáradtság, a kiábrándulás hangjairól szólván figyelmeztet: „... ha ez nemcsak költészeti attitűd nála, vagy nem revidéálja nézetét, végleg elzárta maga elől a jövőbe vezető utat.”¹³⁷ Gergely Sándor, Hevesi András *Irén-jét* mint egy értelmiségi típus jellemző önvallomását értékelte: „Undor, csömör, és meghunyászkodás a jellemzője ennek a könyvnek. A titkon és gyakran nem is olyan titkon megimádozott náciizmus első pofonjaitól megrogyant intellektuel csömöre ez a könyv.”¹³⁸ Laczkó Géza *Királyhágó* c. regényében Gergely — az értékek elismerése mellett — a társadalmi nézőpont elhanyagolását nehezményezi.¹³⁹ Ugyancsak ő foglalkozik kétszer is Márai Sándorral, aki jól tudja, mit kellene mondania, de nem mondja, hanem szellemes cinizmussal kerüli ki a lényeges kérdéseket. „Kár Márai Sándorért, írja Gergely — nagyszerű író-technikus. Volt idő, amikor... azt hitette el az olvasóval, hogy az emberi lélek mérnökének készül. A félúton megállt és más ösvényre indult. A *Négy évszak*-ot a tisztességes magyar olvasóközönség egy néhai, sok reménnyel biztató író partecédulájaként olvassa.”¹⁴⁰ Nagy Lajosról írt kritikájában — bár a legjobb magyar novellistának nevezi őt — elsősorban azt kifogásolja Gergely, hogy úgy látszik Nagy Lajos is elhagyta a realista ábrázolás talaját, s a pszichoanalitika tévútjára lépett.¹⁴¹

Mindezek a kritikák egységesek abban, hogy a társadalmi kérdésekhez való bátor odafordulást, a realista szemléletet és ábrázolást igénylik, követelik a hazai íróktól. S bár az *Uj Hang* publicistáinak hangja — legtöbbször joggal és érthetően — élesen bíráló hang volt, mindenkor a segítő szándék szólt belőle, ha az írói-emberi tisztességet, a világos látásra való törekvést az illető írásban felfedezhették. Ha azonban a kor feladta kérdések megválaszolásának tudatos elkerülését látták, akkor nem rejtették véka alá elitélő véleményüket. Ebben a szellemben írta Dávid Ferenc Cs. Szabó László: *Napló az európai válságról* c. kötetének elemző kritikáját.¹⁴² Ha nem mondja el Cs. Szabó — írja Dávid —, hogy milyen súlyos csapás érte Magyarországot Münchenben, s ehelyett együtt üvölt a sovíniszta farkasokkal, akkor „inkább hallgasson. Cs. Szabó munkája veszélyesebb — folytatja a kritikus, mint a színesingű legényeké. Azok legalább nem beszélnek a kassai dómról, nem hintenek művészettörténeti port az emberek szemébe...” Kétségbevonja Dávid, hogy joggal hivatkoznak Cs. Szabóék Bessenyeire, európai szellemre. „Mert kedves Cs. Szabó, Bessenyeiék igenis egyszerűek voltak jó európaiak és jó magyarok, ők vállalták a felvilágosodás tartalmát is. Mi volt ez? A demokrácia, a haladás, a szabadság. Egyszóval mindaz, amit Münchenben megtagadtak, elárultak, eladtak. És ezen az áruláson lelkesedik Cs. Szabó.” Hasonló szenvedélyességgel foglalkozik Révai József Szabó Zoltán *Összeomlás* c. franciaországi útinaplójával. Szabó arról ír, hogy a Meuse-nél és a Bataille de France-ban elbukott nagyhatalom, hegemonia, Európát osztó politikához nem fűzte rokonszenv, nincs mit sajnálnia rajta. „Szeretetet a francia szellem iránt éreztem — írja Szabó — a vers iránt, a katedrálisok iránt, a francia fény, a latin világosság iránt, amely végigkúszik a tájon és széppé színezi az életet. Franciaországgal szemben a magunkfajta sohasem homo

¹³⁶ Révai közvetlenül Veres Péter: Az írók és a mozgalom viszonya c. cikkével vitázik, amely a *Népszava* 1939. febr. 5. sz.-ban jelent meg.

¹³⁷ TAMÁS ALADÁR: *A pompeji strázsán*. UH. 1938. 10. sz. 112—114. l.

¹³⁸ GERGELY SÁNDOR: *A csömör regénye*. UH. 1939. 5. sz. 120—123. l.

¹³⁹ GERGELY SÁNDOR: Laczkó Géza: *Királyhágó*. UH. 1938. 8. sz. 120—122. l.

¹⁴⁰ GERGELY SÁNDOR: Márai Sándor februárja. UH. 1938. 7. sz. 92—95. l. és ua.: *A négy évszak*. UH. 1939. 1. sz. 111. 113. l.

¹⁴¹ GERGELY SÁNDOR: Nagy Lajos könyve: *A falu álarca*. UH. 1938. 3. sz. 118—123. l.

¹⁴² DÁVID FERENC: *Magyar néző*: UH. 1939. 8. sz. 106—107. l.

politikus volt, hanem homo aesteticus.¹⁴³ S valóban idehaza ennek megfelelően hártotta el a kritika a könyvet ért bírálatokat. „Szabó Zoltán ebben az írásában sokkal inkább mint akár-melyik eddigiben elsősorban stilisztika és lírikus. A kifogások, amelyek könyve ellen eddig elhang-zottak, ennek a ténynek fel nem ismeréséből származnak . . . Szabó Zoltán könyve a maga egészében szép, értékes, megható és felemelő olvasmány: megérdemli, hogy a saját szempont-jai szerint értékeljük.” — olvashatjuk egy kritikában.¹⁴⁴ Révai valóban nem a mű saját szem-pontjai szerint értékelte a könyvet, hanem a francia nép szempontjából. Elégtelennek találta a szellemért rajongani akkor, amikor egy demokrácia bukott el a fasizmus támadása nyomán. „A francia nép — írja Révai — nem tud mit kezdeni azzal az igazsággal, hogy Cézanne és Cour-bet képei, Baudelaire és Verlaine versei szépek maradnak ezután is. És őszinte-e, nem talmi-e Szabó Zoltán rajongása a francia szellemért, ha kihagyja belőle a talajt, amelyből sarjadt, a népet?”¹⁴⁵

A másról beszélés eme módjától megkülönböztette az *Uj Hang* azt a hallgatást, avagy másról beszélést, ami minden szónál beszédesebben vádolta meg a némaságot kikényszerítő ellenforradalmi kort. Így búcsúzott Gábor Andor 1938-ban egykori barátjától, Karinthy Frigyes-től. Azért szól — írja, „hogy fájón hangos sirással megsirassam . . . az utóbbi évtizedek szörnyű magyar tragédiájának egyik ijesztő áldozata, tönkrement talentum, derékban ketté-tört fa, zengő ígéret, amely teljesítetlen maradt.” Benne látta Gábor a humoristák után végre elérkezett nagy szatirikust, akinek életútját eltorzította a forradalmak bukása utáni légkör. „S ez a félelmetes — írja — a galvanizált író, az ellenforradalom sárga borostyánkővében holtra meresztett kacagás, Hungária anyánk elvetült Swift-embriója, a Horthy-spirituszban . . . ez a némaság valamikor túl fogja harsogni mindazt, amit Karinthy életében kimondani mert.”¹⁴⁶

Az Uj Hang Babitsról, Móriczról és József Attiláról

Az *Uj Hang* Babitsról több általánosan értékelő tanulmányt és számtalan egyes konk-rét alkalomból született kisebb kritikát közölt. Az *Ezüstkor* elemzése kapcsán Kerékgyártó Kálmán tekinti át Babits pályáját, s megállapítja, hogy az tulajdonképpen a diszharmonia jegyében áll, világnézete megfelel Szekfű felfogásának, s úgy véli, ha nem a fasizmus győz Magyarországon, hanem egy „ezüstkor” következik, akkor sem lesz Babits költészete a kor reprezentatív lírája, hanem Széchenyi — Vörösmarty kultusza fogja a korra rányomni bélyegét. Lényegesen színvonalasabb elemzés keretében értékeli Babits szerepét Lándor Béla *A magyar irodalom frontjai* c. tanulmányában.¹⁴⁷ Felrajzolja a forradalmak bukása után az akadémizmus és a nyugati demokratikus eszmék helyett most már csupán a nyugati stíluseszményeket vállaló Nyugat és vele Babits egymásratalálását, majd e folyamattal párhuzamosan a magyar irodalom újabb kettészakadását. Úgy látja, hogy az ellenforradalom nyomására a népi iro-dalom egy része is újra visszatér a babitsi csillagok alá, míg a dinamikus jobboldali erők a népiek másik részéből igyekeznek maguknak költőket verbuválni. (Oláh György idézett írá-sára gondol Lándor.) Kiemeli Lándor Babits szembenállását a szélsőjobboldallal, akik őt klász-szikus műveltségéért, humanizmusáért gyűlölik. Lándor tanulmánya előtt pár hónappal jelent meg az *Egyedül Vagyunk* hasábjain az a támadás, amelyre Lándor valószínűleg céloz.¹⁴⁸ Ebben Oláh újságírója felpanaszolja, hogy amíg Babits Olaszországban átveszi a san-remoi díjat, addig „idehaza Babits. . . maga az ellenfasizmus, maga az élő tárháza mindazok-

¹⁴³ SZABÓ ZOLTÁN: Összeomlás. Francia útinapló. Bp. 1940. 209—210. 1.

¹⁴⁴ KERESZTÚRY DEZSŐ: Összeomlás. (Szabó Zoltán könyve) Nyugat. 1941. 14—16. 1.

¹⁴⁵ VÖRÖS SÁNDOR [RÉVAI J.]: Szabó Zoltán és a francia összeomlás. UH. 1941. 3. sz. 99—100. 1.

¹⁴⁶ GÁBOR ANDOR: Karinthy Frigyes. UH. 1938. 10. sz. 115—117. 1.

¹⁴⁷ LÁNDOR BÉLA: A magyar irodalom frontjai. UH. 1940. 10. sz. 71—78. 1.

¹⁴⁸ L. Egyedül Vagyunk. 1940. 3. sz. 40. 1.

nak az eszméknek, melyek jegyében a baloldal úgy lekicsinyli és lesajnálja a Ducet." Az *Uj Hang* kritikái gyakran elégedetlenkedtek Babits elvont humanizmusa, az ellenforradalmi korban időszerűtlenné vált konzervatív liberalizmusa miatt, de egyszersmind magasra értékelték Babits kiállását a fasizmus ellenében. Tamás Aladár helyteleníti, hogy Babits kategorikusan kijelentette ragaszkodását a másrólbeszéléshez, de ugyanakkor lelkesülten idézi Babits egyidejűleg megjelent *Eucharistia* c. versét.¹⁴⁹

Áradj belénk hát, oh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

Balázs Béla *Levelek a távolból* c. írásában fordul Babitshoz, felméri kettőjük útját a *Holnaptól* a forradalmakon át a jelenig. Emlékezteti Babitsot arra, hogy a nyugatosság eszmei irányt jelentett, s míg Babits nyugat felé tartott a „kompon”, megfordult a világ; s a költő tartva a régi irányt, rossz vízre hajózik. „Nem fedezék már tenéked az elefántcsonttorony — írja Balázs — Hitler rohamcsapatai a Pythagorasokat keresik. De Téged féltetek Babits Mihály. Félünk itt mindnyájan!”¹⁵⁰ Gábor Andor Babits Kőlcsey-megemlékezéséről ír meleg szavakkal. „Magyarországon azért van... egyéb is, — az egyenesen forradalmi érzésűeken kívül és túl, vagy innen — azért öröm Babits megállapításait olvasni. S Kőlcseynek nem kell restellnie magát költő-utóda miatt” teszi hozzá.¹⁵¹ Gábor Andor a *Pester Lloyd*-ból értesült Babits szavairól, amelyben szembeállította Kőlcsey világnézetét saját kora beteges és veszedelmes nézeteivel. Mindamellett nem helyeselhette az *Uj Hang* Babits megnyilatkozásait a magyar élet elromlásának okairól¹⁵² vagy a Felvidék visszacsatolása alkalmából írt versét¹⁵³ s *A titokzatos mesterség-ről* írt, Adyval foglalkozó sorait.¹⁵⁴ Gábor Andor, Balázs Béla és Lukács György¹⁵⁵ tanulmányaikban főleg Babits humanizmusának elvontságát hibáztatták. Babits a *Pesti Napló*-ban fogalmazta meg programatikusan tömörséggel azt az intellektuális programot, amellyel az *Uj Hang* kritikusai nem érthettek egyet. „Itt fajok és osztályok küzdelme folyik — írta Babits — amelyekbe én nem állhatok bele, mert nem állok sem faji, sem osztályalapon. A tempót egy barbár kor irama diktálja, mely nem az én korom.”¹⁵⁶ A fajokon és pártokon egyébként felülálló humanizmus persze gyenge fegyver lehetett csak Babits eszmevilágának védelmében. Erre figyelmeztette őt ismét csak Gábor Andor, amidőn Babits a vízözönt hívta átokul a fenyegető barna és zöld barbárság ellen.¹⁵⁷ Gábor így válaszolt erre: „Az árvíz nem segít. A vad kereső állatnak, az embernek kell rajta segítenie. Nincs másképp!”¹⁵⁸ Babits azonban nem volt harcos próféta. Emlékezetes tanulmányában fejtette ki humanista eszméinek életbeli magatartásra áttett filozófiáját, a „magyar okosság természetrajza”-ról. „A magyar számára hivatás lehet a nem-cselekvés is. . . S jaj a magyarnak, ha egyszer egészen elveszti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha átalakul s játékvá züllik a megingott élet zavaros erőinek.”¹⁵⁹ Ezért

¹⁴⁹ TAMÁS ALADÁR: Babits Mihály válasza. UH. 1938. 9. sz. 117—118. 1.

¹⁵⁰ BALÁZS BÉLA: *Levelek a távolból*. (Babits Mihálynak küldöm). UH. 1938. 12. sz. 93—100. 1.

¹⁵¹ GÁBOR ANDOR: *Ahogy én látom*. UH. 1938. 10. sz. 107. 1.

¹⁵² GÁBOR ANDOR: *Az elmulasztott alkalmak szőlőhegyén*. UH. 1939. 2. sz. 125—126. 1.

¹⁵³ TÜKÖRY TIVADAR: *Rossz vers dicséreti*. UH. 1939. 1. sz. 94—95. 1.

¹⁵⁴ PAÁL ANDRÁS: *Titokzatos mesterség-e a költészet?* UH. 1939. 5. sz. 78—81. 1.

¹⁵⁵ LUKÁCS GYÖRGY: *Babits Mihály vallomásai*. UH. 1941. 6. sz. 16—35. 1.

¹⁵⁶ BABITS MIHÁLY: *A tömeg és a nemzet*. *Pesti Napló*. 1938. máj. 15. 3—4. 1.

¹⁵⁷ BABITS MIHÁLY: *Talán a vízözön...* (vers). 1940. febr. 13.

¹⁵⁸ [GÁBOR ANDOR]: *A költő kívánsága*. UH. 1940. 5/6. sz. 125. 1.

¹⁵⁹ BABITS M.: *A magyar okosság természetrajzához*. *Nyugat*. 1939. 6. sz. 353—366. 1. (Részlet Szekfű: *Mi a magyar?* c. kötetébe írt tanulmányból.)

kifogásolhatta Lukács Jónás ninivei profeciájának eszmei tétovaságát, megfoghatatlan általánosságát. A próféta nem tudott mit mondani a bűnös városnak, amidőn az Úr tiszteletére és a megjavulásra budította volna a nyüzsgő gonoszságot. A felelősségérzés nyílt kimondása mellett ezt az őszinteséget értékelte a Jónás-költeményben a kritika, az őszinteséget, amivel Babits „kétségbeesett széttépettségének, világnézetének azt a reménytelen össze-nem-hangzását fenntartás nélkül nyíltan kifejezésre hozta.” A művészi tökéletesség elismerése nem jelenti azonban — tette hozzá Lukács — hogy szemet szabad hunyni a világnézeti széttépettség felett. Ez a felfogás határozta meg az *Uj Hang* Babitscsal szembeni kritikái állásfoglalását.

Móricz Zsigmondról két egymástól eltérő felfogás uralkodott az emigrációs kritikában. Lándor Béla — már említett — tanulmányában midőn a magyar irodalom frontjait vázolta fel, az Erdély-trilógiát és más írásait tartva szem előtt, Móriczknak a jelen elől való meneküléséről írt még.¹⁶⁰ Bolgár Elek pedig az *Életem regénye* kapcsán helytelenítette azt a nosztalgiaát, amit Móricz az anyai rokonság életeszmenye iránt táplált. „... Ez a magyar középosztály — úgymond Bolgár — szívügye, mondhatnánk reménytelen szerelme Móriczknak. . . középosztály-öntudata valójában csak egy fix pont keresése bizonytalan tapogatózása közben azok között az osztályok között, amelyek mindegyikéhez hozzátartozik egy kicsit, de amelyeket tudatosan nem vállal.” A továbbiakban elismeréssel állapítja meg, hogy az önmagáról szóló nyilatkozatait ellensúlyozza az az erős társadalomkritika, amit a magyar dzsentri felett gyakorolt, másrészt azonban helyteleníti, hogy a népi irodalom mellé állását összeegyezteti a politikamentesség illuzióival. „Ez a menekülésnek csak egy formája — mondja Bolgár — de amely éppoly jellegzetes, mint amilyen annak idején a történelemben való menekülés volt. Igaz, hogy ennek köszönhetjük a legkiválóbb magyar történelmi regényt, az *Erdély trilógiát*, de éppen ez bizonyítja egyszersmind, hogy milyen szoros kapcsolat van Móricz írói egyénisége és ama törekvései között, hogy lehetőleg távolartsa az írókat az aktuális politikától.”¹⁶¹

Gábor Andor Móricz útkereső kísérletei közepette meglátta az íróban a népheztartozás kifejeződését és a fajiság elleni ellenszenvet, s kiérezte Móriczknak Petőfi halála 90. évfordulójára írt soraiából, („Petőfi nem szűnik meg magyar költő lenni attól, hogy a magyar lehetőségek fölött álló vonásai vannak: pl. romantikus élete”) — hogy itt Móricz tulajdonképpen a francia forradalom eszméiről beszél. „Azt hiszem Móricz Zsigmond tudja ezt a titkot — írja Gábor — ha nem is mondja ki egészen. De ha csak a felét mondja is ki, akkor is kövek görögnek a szájából és eltemetik a horogkeresztes taknyosokat.”¹⁶²

Gergely Sándor több írást szentelt Móriczknak, akit a legnagyobb élő magyar regényírónak tartott. Foglalkozott a *Még új a szerelem* problematikájával,¹⁶³ s különösen meleg rokonszenvvel üdvözölte az *Árvácska* megjelenését, amelyről így írt: „Hites ember Móricz Zsigmond. Bizonyára hiszi és érzi, hogy lesz még egyszer ünnep a világon. . . És nem lesz Árvácska többé! . . . hanem lesz egy tanyából, falvakból és városokból boldogan összeállott család, amely nem felejt el Móricz Zsiga bá-nak, hogy megpróbáltatásai idején olyan hűségesen vallotta magát „Árvácska” védőjének.”¹⁶⁴ Gergely reflektál Lándor már szóbanforgott kritikájára is, s másfél tucat mű felsorolásával igazítja helyre Lándor tévedését Móricz állítólagos bűjdosásáról. Az *Erdélyre* vonatkozóan pedig megjegyzi: „És a magyar olvasóközönség nagyrésze örömmel fogadta ezt a másfél évtizeddel ezelőtti „bűjást”. . . mert az akkori ellenforradalom vandál szörnyűségeinek kritikáját látták a fiatal Báthory Gábor tündöklésében és csúfos bukásában. . . le akarom szögezni azt a véleményemet is, hogy történelmi regényt

¹⁶⁰ L. 147. sz. jegyzetet. Lándor bizonyonnyal Móricz: Hagyd a politikát, építkezz c. cikkére (Kelet Népe. 1940. jan. 1.) is utal.

¹⁶¹ BOLGÁR ELEK: Móricz Zsigmond küldetése. UH. 1940. 1. sz. 38—43. l.

¹⁶² [GÁBOR ANDOR]: Öröm olvasni. UH. 1939. 9. sz. 118. l.

¹⁶³ GERGELY SÁNDOR: Móricz Zs.: Még új a szerelem. UH. 1938. 4. sz. 101—103. l.

¹⁶⁴ GERGELY SÁNDOR: Móricz Zs. új könyve: Árvácska. UH. 1940. 12. sz. 75—78. l.

írni nem mindig jelent menekülést a jelenből és bujdosást a múltba. Könyve és írója válogatja. Lándor tévedett, amikor kőszá emlékek és hírek alapján gyávasággal vádolt egy író, Magyarország legnagyobb íróját, — aki különösen az utóbbi évtizedben, számtalanszor megmutatta, mennyire hű barátja, fegyvertársa a magyar szegénységnek.”¹⁶⁵

József Attila életműve nagyságának igazi felismerése, korábban megbántott szellemének kiengesztelése az emigrációban az *Uj Hang* hasábjain történt meg. A folyóirat első számában Gergely Sándor emlékezett meg életéről és haláláról.¹⁶⁶ „Korai halálával a háború utáni magyar irodalom egyik legnagyobb egyéniségét, egyik legtehetségesebb költőjét veszítette-e.” — írja Gergely, s elítélő szavakkal szól az ellenforradalmi rendszerről, „mely örületbe kergeti a nép legértékesebb fiait.” József Attila jövőendő helyét a költő saját szavaival jelöli ki:

„s élete, ha van élte még egy,
A proletár utókoré.”

(Mondd, mit érlel.)

A folyóirat második számában egy névtelen, valószínűleg Gábor Andortól származó négy soros vers, majd a harmadik számban Gábor „*Beosztás*” c. versében szól keserű szavakkal József Attila pusztulásáról. Gábor, aki ekkor már a lap szerkesztője volt, a harmadik számban hat költeményt is hozott József Attilától. A *Munkások* (a *Külvárosi éj* c. kötetből), a *Végül, Szocialisták. Egy költőre, Ady emlékezete*, és a *Nyár* (a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötetből) c. költeményeket azért közli a folyóirat — írja Gábor — mert a költő legutóbbi kötetéből¹⁶⁷ el kellett hagynia ezeket a verseket, illetve a *Nyár* utolsó osztályharcos sorát meg kellett változtatnia, bizonyítva, hogy megjelentessék a kötet, a *Medvetánc*. „Kis példányú kiadványokban, rossz papíron jelentek meg ezek az elátkozott sorok. Mi megmentjük az elkalódástól! Mert igazi kincsei a magyar szabadságlírának” — írja Gábor¹⁶⁸. Amikor József Attila halála után az első összegyűjtött versei és írásai megjelentek,¹⁶⁹ újabb öt költeményt közöl Gábor Andor, olyanokat (*Mondd mit érlel, Bánat, A kanász, Eső, Fagy*) amelyek pedig — az *Eső* kivételével — a *Medvetánc*-ban helyet kaptak, most azonban eltűntek az Összes versekből. E költemények közlésével egyidejűleg felemeli Gábor Andor szavát a hazai sajtóban megindult hadjárat ellen is, aminek során máris megkezdik Ady örökségéhez hasonlóan József Attila életművét értelmezni és félremagyarázni olyanok, akiknek semmi közük a költőhöz. „A néhány vers amit... közöltünk — írja — azt bizonyította, hogy József Attila nemcsak együttértett a forradalmi munkásság harcaival, hanem a céljaival és harcának a módszereivel is azonosította magát... Alig egy évvel a tragikus sorsú szabadságharcos költő halála után már nyirbálják, szaggatják a „nemzeti megújulás” tintahal-esztétikusai József Attila verseit, cikkeit, zöld és barna mocsokkal szennyezik be tiszta harcos emberi művészetét.”¹⁷⁰

Gábor a pszichoanalitikus-tudós értekezések és a költőt osztályától elszakítani szándékozó írások ellenében két jelentős cikkében kísérelte meg József Attila emberi tragédiájának magyarázatát adni.¹⁷¹ A *Nagyon fáj* kötet kiadása során Herz papírgyárhoz írt sorokat idézve mutat rá: „S akkor még törnünk kell a fejünket, hogy József Attila miért törette szét a fejét

¹⁶⁵ GERGELY SÁNDOR: Néhány adat Móricz Zsigmond bujdosásához. UH. 1940. 12. sz. 45—46. 1.

¹⁶⁶ GERGELY SÁNDOR: József Attila halálára. UH. 1938. 1. sz. 90—91. 1.

¹⁶⁷ JÓZSEF ATTILA: *Medvetánc. Válogatott költemények, 1922—34.* Bp. 1934. Révai k.

¹⁶⁸ (GÁBOR ANDOR): Versek, amiket kiválogattak. UH. 1938. 3. sz. 57. 1.

¹⁶⁹ József Attila összes versei és válogatott írásai. Sajtó alá rendezte NÉMETH ANDOR. Bp. 1938. Cserépfalvi k. E kötetből a „Döntsd a tőkét...” és a „Külvárosi éj” versei maradtak, azok is, amelyek a *Medvetánc*-ban még szerepeltek.

¹⁷⁰ (GÁBOR ANDOR): József Attila költeményei. UH. 1939. 2. sz. 3. 1.

¹⁷¹ A költemény „Tréfás sorok egy jötevőjéhez” címmel a Szép Szó 1938. dec. sz.-ban jelent meg. Innen ismerhette Gábor Andor.

egy tehervonattal, illetőleg honnan támadt benne az az örület, amely utóbb öngyilkosságba kergette?.. nem akarta észrevenni senki, hogy egy (szóval már nem is jellemezhető) társadalmi rend a költő egyéniségét hóhérbárdal hasította ketté; az egyik oldalon volt az osztályharcos költő, a *Döntsd a tőkét* szerzője, a szociális forradalom költője, s a másik oldalon az, aki ezeket a sorokat leírta. Leírta ezeket, és kitörülte a veszedelmes sorokat régi verseiből. Kasztrálta költeményeit és kasztrálta önmagát, hogy „posszibilis” költővé lehessen, hogy verseit közöltethesse, hogy segédszerkesztői állást kaphasson.”¹⁷² Amiként a korabeli magyar irodalmi életben, úgy az *Uj Hang* körében sem ismerték fel természetesen ezekben az években, ezekben az írásokban József Attilának az újabb magyar lírában való mindeneknél óriásibb nagyságát. De abban a kritikai hangvételben, ahogy őt, a *munkásosztály költőjét* mindenfajta kisajátítás vagy elesztétizálás ellenében megvédelmezték,¹⁷³ már benne rejtett a munkás hatalom eljövendő korszakában igazi jelentőségére magasodó költő nagyságának felismerése.

Gábor az egyébként általa nagyrabecsült Halász Gáborral szemben védelmezte szenvélyesen József Attila költészetének gerincét: marxista világnézetét, mert ennek elhomályosítása a költői mű nagyságának, nemzeti érvényének elhomályosításával is járhatott volna. Halász Gábor az 1938-as Összes versek kiadásáról a *Nyugatban* közölt kritikájában így írt József Attiláról: „A mamás oltalomkeresésben és a tiszta gyermeki látásban gyökerezik József Attila lelkes költészete. Fél és gyönyörködik még a sivárságban is; ami azonfölül van, csak idegesítő esetlegesség, mint életének zilált külső történései vagy gyermeki makacssággal megkaparított s el nem hagyható játékszer, mint a világnézet és a harc az eszméért.”¹⁷⁴ Halász egy hozzáírt (egyébként ismeretlen) József Attila levélre hivatkozott, amelyben állítólag arról írt volna a költő, hogy mivel a proletárságot is formának látja, nemigen leli a helyét a baloldalon költő létére. „Ebből következtetett Halász? — kérdi Gábor Andor. — Ezekből a szívszaggató sorokból, amikből már kizokog a költő meghasonlottsága önmagával? ... Hová jutottunk? Ebek harmincadjára — folytatja — különben nem lenne lehetséges, hogy egy értelmes kritikus ilyen egyszerűen, ilyen kurta vállrándítással intézi el a világnézetét és az eszméért való harc kérdését egy olyan költőnél, aki világnézeti költőnek indult, s akinek költészete azért maradt mindvégig értékesebb a körötte csengő-bongó többi magyar líránál, mert a világnézet akkor is ott bujkált a költő minden ízében és porcikájában, amikor már, hogy élhessen, hogy legyen mit ennie, meg akart szabadulni ettől a világnézettől. Hát igazán nem tudják az irodalommal komolyan foglalkozók, hogy József Attila tragikus sorsának a világnézet körüli ön-maró küzdelem volt a tengelye? Hogy József Attila azért tört össze, mert nem tudott elválni a világnézettől; mert tudta, hogy nem szabad elválnia tőle, hogy életének az értelme szűnik meg, ha a világnézetét „beszünteti?”¹⁷⁵

Az *Uj Hang* kiállása József Attila mellett több volt pusztán kritikai állásfoglalásnál. Ez az értékelés azt jelentette, hogy a párttal való konfliktus ellenére helyesen értelmezte és vállalta és megvédelmezte saját költőjét a kommunista magyar emigráció mind a szektáns értetlenséggel, mind a polgári esztétikával szemben; s ezzel előkészítette József Attilának a munkásosztály és a szocialista magyar nép nagy költőjének a felszabadulás után elkövetkezett bevonulását a nemzeti köztudatba.

*

Az *Uj Hang*, mint láttuk, negyedfél éves munkássága idején állandó figyelemmel kísérte a magyar nép életét, irodalmát és sajtóját is. Soha egy percre sem szakadtak el írói, publicistái hazájuktól elsősorban azért, mert minden tollvonásukat — ha néha túlzott szenvedéllyel is —

¹⁷² GÁBOR ANDOR: IGE jutányos áron. UH. 1939. I. sz. 86—89. I.

¹⁷³ [GÁBOR ANDOR]: Aki hiába halt meg. UH. 1938. 10. sz. 70. 71. I. és TAMÁS ALADÁR: József Attila életműve körül. UH. 1938. 11. sz. 120—123. I.

¹⁷⁴ HALÁSZ GÁBOR: József Attila. Nyugat. 1938. II. k. 130—134. I.

¹⁷⁵ L. a 174. jegyzetet.

a magyar nép szociális felemelkedésének, és nemzeti függetlenségének szolgálata vezette. Természetesen a folyóirat csak korlátozott terjedelemben foglalkozhatott kritikával, mégis megállapíthatjuk, hogy több-kevesebb elmélyültséggel, de figyelemmel kísérték mind azokat a legfontosabb problémákat, amelyek nagymértékben befolyásolták ezekben az években hazánk sorsát. Az egyes értékelések esetleges eltérései ellenére a folyóirat kritikáinak alaphangját az összes demokratikus rétegek megnyeréséért, az eszmei zavarok leküzdéséért folytatott írói küzdelem jelentette. Történelmi érdemén túl éppen az lehet az Uj Hang munkásságának máig szóló tanulsága, hogy a múltból hozott nézeteltérések és helytelen ideológiák a nyílt és eleven kritikai élet tüzeiben semmisüljenek meg; hogy váljon egységessé a szocialista szelleművé vált értelmiség a dolgozó magyar nép felemelkedéséért folytatott munkálkodásában.

Ласло Идлеш

КРИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛА «УЙ ХАНГ». II.

В первой части своего очерка автор проанализировал роль московского журнала на венгерском языке «Уй Ханг», подробно обсуждая при этом ту критическую деятельность, которую этот журнал развивал в раскрытии прогрессивных и литературных традиций, как и при выяснении слабых сторон и противоречий венгерских демократических движений. Далее автор занимался проведенным в журнале критическим анализом отношений между буржуазной либеральной интеллигенции и народниками, как и отношениями народников к рабочему классу и опасностью, угрожающей им со стороны расовой идеологии. — В данной второй части очерка анализируется та полемика, которую журнал вел против все больше распространявшихся в умственной жизни Венгрии умственно-исторических и аполитических воззрений на литературу. «Уй Ханг» осветил реакционное, националистическое побуждение так наз. движения «Умственная защита родины» и установил, что в этом движении решающую роль играла попытка господствующего слоя на самоохранение и его стремление обойти права народных масс. Кроме того журнал анализировал поэтическое и писательское творчество Михайя Бабича, Жигмонда Морица и Йожефа Атиллы. Критики журнала глубоко ценили выступления Бабича против фашизма, но в то же время они подвергли критике слабые стороны его мирозерцания. «Уй Ханг» — в эмиграции впервые — отметил в поэзии Йожефа Атилы прекраснейшее проявление венгерской социалистической лиры. В заключительных строках очерка автор подытоживает значение журнала «Уй Ханг», которое оно имело в идеологическом обосновании венгерской народной демократии и оформлении марксистской литературной критики.